

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Исторически факултет

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен

„Доктор“ по професионално направление 2.2 История и археология

по докторска програма „Археология – Музеология“

на тема:

**„Стратегия за управление на културното и природното наследство на
община Павликени“**

Изготвил:

Диана Митева

Научен ръководител:

проф. д-р Надя Манолова – Николова

София 2024

Дисертацията е обсъдена и предложена за защита от катедра „Археология“ при Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на 29 януари 2024 г. Текстът на изследването е в обем от 255 машинописни страници. Дисертационният труд е конструиран от увод, три тематични глави, заключение и списък с използваната литература. Всяка глава от своя страна е разделена на отделни параграфи със съответните подпараграфи. Между трите глави се забелязва диспропорция в обема. Тя е породена от факта, че в първа и втора глава по отделно е разгледано и анализирано изцяло историческото, природното и нематериалното културно наследство на Община Павликени, като са предоставени също идеи за неговото бъдеще. В трета глава са приложени единствено общи перспективи и стратегия за развитие на изследваните обекти, фестивали и обичаи. Текстът съдържа изображения, които са включени в самото изложение, а не обособени в самостоятелно приложение. Те са вътре в него, защото е необходимо моменталното ориентиране на читателя в изучавания обем от общата тема. В дисертацията не са включени несоциализирани археологически паметници, защото те ще бъдат обект на бъдещо самостоятелно проучване, при необходимите условия за това.

I. Обща характеристика на дисертационния труд

През последните години проблемът с правилното управление на културно-историческото и природното наследство е залегнат в различни законопроекта от световен мащаб. Благодарение на тях в политиките на много държави се появяват конкретни планове, програми и стратегии, свързани с опазването и популяризирането им. Музеите, обществените колекции, историческото и природното наследство на Община Павликени са частично проучени през 2018 година от автора на настоящето изследване. Сама по себе си темата за управлението на културното и природното наследство на Община Павликени не е била обект на сериозно академично изследване, нито сред историците, нито сред краеведите. Това обстоятелство подчертава актуалността и новаторството на предложената тема.

Изборът на темата е породен от необходимостта да се проучи в цялост настоящото състояние на културно-историческото и природното наследство в Павликенския край. По този начин би могло да се анализират всички показатели, свързани с правилното управление на обектите като се направи качествена оценка на риска за тяхното съществуване и развитие.

С настоящата дисертационна работа се поставят няколко основни изследователски цели:

- Оценка на актуалното състояние на музеите, обществените колекции, историческото, природното и нематериалното културно наследство в Община Павликени;
- Оценка на съществуващата институционална административна структура, нейната актуалност и кадрова обезпеченост;
- Оценка на потенциала за развитие на всички изследвани елементи от културно-историческото и природното наследство на Община Павликени;
- Предложения за модернизирани и оптимизирани на управлението на културно-историческото и природното наследство в съответствие със съвременните музеоложки тенденции, модерните методи за презентирани и реклама на културните продукти, съобразно реалните възможности за бюджетно и външно финансиране;

За постигането им е необходимо изпълнението на следните задачи:

- Да се анализира актуалното състояние на културно-историческото и природното наследство;
- Да се изследва дейността на отговорните лица и институции, относно съхранението и работата, свързана с културно-историческото и природното наследство;
- Да се проследят етапите в развитието на управлението на културно-историческото и природното наследство;
- Да се предложат алтернативни решения за бъдещо стратегическо развитие на културно-историческото и природното наследство;
- Във връзка с изпълнението на целите е необходимо още да се проучи съществуващата научна, научноизследователска и краеведска литература;
- Да се осъществят посещения на място и интервюта със служители, музейни работници и краеведи и други лица, свързани с управлението на културно-историческото и природното наследство;

Литературата, която е използвана в дисертационния труд, може да бъде групирана в следните категории:

- Научноизследователска – свързана с теориите за музея и неговите съвременни функции;
- Научна – даваща сведения относно историческото и етнографското развитие на региона, демографското и културното му проучване;
- Краеведска – свързана с изучаване миналото на региона към микрониво на селищата, съставляващи общината;

Използваната методология на изследване включва преди всичко анализ на обема от информацията, добита от различни по характер и съдържание проучвания и публикации. Анализирани са и са подбрани изворови материали, засягащи пряко или косвено разглежданата тема. Чрез синтезиране на обработените данни са изведени някои основни закономерности, кореспондиращи с поставени цели. Част от историографските материали, както и някои документални източници, са подложени на критичен анализ с оглед забелязани несъответствия и противоречия. Съвременни теоретични изследвания в областта на музеологията също са взети под внимание, но фокусът е насочен към

използването на приложими практики, методи и възможности за конкретния регион на Павликени.

Документалните източници, които са използвани за конструирането на дисертационни труд са разнообразни по своето тематично съдържание. Поради специфичната връзка на темата с Павликенския край най-голям дял заема местната краеведската литература. В уводната част на настоящата научна разработка са посочени имената на някои изследователи, занимавали се с изучаването на историята, развитието на музейното дело, културно-историческото и природното наследство на Община Павликени. Работата с обема от научноизследователска и научна литература, засягаща разглежданата тематика, води до заключението, че засилен интерес към нея се наблюдава след 2000 г. Значителен принос в управлението на анализирания обект има приложението на българското и международното законодателство.

Изворовата база, която е използвана за конструиране на дисертационния труд включва също архивни единици от Държавен архив – Велико Търново и Централен държавен архив – София. Сред използваните източници са още публикации от периодичния печат, датиращи от Освобождението до наши дни. В текста са представени непубликувани източници като интервюта с лица, свързани с разглежданите обекти. В дисертацията те са цитирани като личен архив, със съгласието на интервюираните.

За изпълнение на целите в изследването са направени теренни наблюдения чрез посещение на място до всички описани в дисертацията обекти, фестивали, обреди и музейни уроци, провели се в Община Павликени през 2019-2024 г.

Представените примери не изчерпват всички използвани изследвания и публикации, свързани с настоящото проучване. Те имат за цел да очертаят основните тенденции при проучването на историята на културното и природното наследство в Община Павликени от възникването му до Съвременността. Наблюденията над използваната литература показват, че темата за управлението на културно-историческото и природното наследство трудно се откроява като самостоятелна изследователска област. Тя може да бъде открита по пряк или косвен път в контекста на общите проучвания, занимаващи се с историята на Павликенския край.

В хода на работата са реализирани конкретни дейности в областта на популяризирането, съхранението и развитието на културно-историческото и

природното наследство в Община Павликени с участието на автора на настоящото изследване. Част от тях са представени в главите на дисертационния труд. Като най-значими и приноси се отчитат узаконяването в Министерство на културата на Общоисторическа обществена колекция – Михалци, Общоисторическа обществена колекция – Караисен и Общоисторическа обществена колекция – Вишовград (2021-2022 г.), организирането и провеждането на научна конференция „Павликенският край в освободителните борби на българския народ през XIX в.“ в село Вишовград на 7 юли 2023 г. и спечеленото проектно-предложение по програма „Любителско изкуство” 2023 на НФК с проект озаглавен „Непознатото културно-историческо наследство на Павликенския край” през месец октомври 2023 г.

II. Структура на дисертационния труд

В уводната част на дисертацията е включена обща информация за град Павликени и неговото значение като общински център. Също така са очертани и основните насоки на изследването, актуалността на темата, използваната методология, литературата и документалната основа, които са щрихираны в горния параграф.

Първа глава – „Музеи и обществени колекции” се състои от 11 основни части, разделени на отделни подвъпроси. В нея са разгледани музеите и обществените колекции от Павликенския край, като е предоставена информация за тяхното развитие през годините. С цел да се дадат конкретни идеи за бъдещето на институциите е проследено актуалното им състояние. Обществените колекции са подредени по азбучен ред според наименованието на селата, където са разположени. По време на проучването са реализирани дейности относно популяризирането и съхранението на част от музейните сбирки, с участието на автора на настоящото изследване, които също са описани. Тук не са включени официални данни за фондовата база и работата на музеите, защото информацията е конфиденциална и авторът няма достъп до регистрите в Министерството на културата, за които всеки музей ежегодно предоставя сведения в годишните си отчети.

Първата част на главата е посветена на Исторически музей – Павликени и неговия филиал Античен керамичен център – Павликени. В нея е представена историята на музея и са разгледани самостоятелно всички негови отдели – „Археология“, „Етнография и

Възраждане“, „Нова и най-нова история“ и „Художествен отдел“. Специално внимание е отделено на единствения експонат, който е движима културна ценност с категория национално значение – Вечният календар, създаден по идея на Матей Преображенски – Миткалото през 1870 г. С цел обективна оценка на управлението е направен анализ на актуалното състояние на институцията като са проучени следните нейни елементи: инфраструктура до учреждението, сграден фонд, предлагани услуги, образователни инициативи, кадрови потенциал и функционалност на „магазин за сувенири“. Предоставени са предложения за подобрене на работата в музея чрез използване на подземните помещения и превръщането им в библиотека и представителна зала. Осигуряване на допълнителни приходи чрез реновирането на „магазина за сувенири“. Прегрупиране на картинна галерия и обособяване на втора зала, подходяща за временни изложби, конференции и други мероприятия. Дадени са препоръки за преподреждане и нововъведения в музейните експозиции. Анализирани са дейностите по текущите проекти.

След направеното изследване се стига до заключението, че материалната база и сградният фонд на Исторически музей – Павликени се поддържат в добро състояние. Изключение е покривната конструкция и нуждата от лек козметичен вътрешен ремонт в коридора. В музея липсва научен архив, библиотека и представителна зала. Ако те се изградят ще се подобри работният процес в институцията и ще се привлекат посетители. При преустройство на „магазина за сувенири“ и започване на поетапно дигитализиране ще се донесат допълнителни финансови приходи. Една част от експозициите в отделите следват старите музейни изложбени концепции. Чрез включването на новопридобитите експонати, с които разполага музея, е възможно да се изградят други концепции, отразяващи миналото. Положителен резултат е приключеният проект за „Реставрация и консервация на „Вечния календар“ от Матей Преображенски“, съхраняван в Исторически музей – Павликени, защото той осигурява необходимата витрина с режим за правилното опазване на експоната. Осъществяването на проекта „Ревитализиране на пространството, реновиране и обновяване на експозициите в Исторически музей – Павликени“ очертава добра перспектива за развитие на институцията в бъдеще.

Като филиал на Исторически музей – Павликени е разгледан и Античният керамичен център – Павликени. Освен историята на комплекса са анализирани също неговото устройство, прилежащи сгради, проведени разкопки, финансирани проекти, дейности по ремонтване и социализиране на обекта. Направени са предложения за нови услуги,

които да бъдат включени от страна на Исторически музей – Павликени спрямо Античния център, довършване на къщата за гости, планиране на нови разкопки, актуализиране на работното време на комплекса, осигуряване на транспорт, питейна вода и хранителни стоки. Анализирани е организацията и техниките за осъществяване на фестивала „Древна балканска земя“.

Втората част на първа глава проследява развитието на Исторически музей – Бяла черква и неговите филиали Къща – музей „Цанко Церковски“ и Къща – музей „Райко Даскалов“. Разгледани са всички отдели на музея – „Археология“, „Етнография“, „История на България XV-XIX в.“, „Нова и най-нова история на България“, „Природен“ и „Художествен“. Отбелязано е, че работата му се изразява в събиране, документиране, опазване, изследване и популяризиране на паметниците на културата, разполагащи се единствено в територията на град Бяла черква. Акцентирано е на факта, че отдел „Природен“ е в самостоятелна сграда. Той е най-впечатляващият, защото в него е позиционирана единствената по рода си във Великотърновския регион природонаучна музейна сбирка, носеща името „Към природата с любов“.

Обърнато е внимание на Къщата-музей „Цанко Церковски“, където са показани артефакти, които представят живота на Церковски като поет, учител, редактор и политик. Отделно е анализирана и Къщата-музей „Райко Даскалов“, където е позиционирана експозиция за живота и делото на видния политик и държавник Райко Даскалов. Отбелязано е, че сградите на двата филиала са недвижими паметници на културата с категория национално значение.

С цел изготвяне на обективна оценка на управлението на културно-историческото и природното наследство тук също е направен анализ на актуалното състояние на музея и филиалите му като са проучени следните техни елементи: инфраструктура до учрежденията, сграден фонд, предлагани услуги, образователни инициативи, позициониране на персонала и функционалност на „магазин за сувенири“.

След изследването се стига до заключението, че Историческият музей – Бяла черква притежава богат музеен ресурс. Той не успява да поддържа сградния фонд на филиалите си, с изключение на къщата-музей „Цанко Церковски“, затова са дадени конкретни предложения за решаването на този проблем. В институцията липсват научен архив и фондохранилища за отделите. По този начин се затруднява работата на служителите, затова е обърнато внимание на начина за обособяването им. Фактът, че не са налице

изградени съоръжения за достъп на инвалиди и тоалетни за посетители е негативен елемент спрямо утвърдените за туризъм условия. Добре е във филиалите да се обособят магазини за сувенири и каси за продажба на билети. Това обстоятелство се изисква, за да е пълноценна дейността им. Включването на нови услуги и изграждането на представителна зала ще донесе допълнителни приходи на институцията. С цел да се разрешат споменатите проблеми в главата са дадени конкретни примери с проектопредложения по различни мерки към музея и неговите филиали. Експозициите в отделите следват остарели исторически концепции – музейни и научноизследователски, затова статичността в тях се нуждае от корекция. Тук е обърнато внимание на оригиналните имена къща-музей „Цанко Церковски“ и къща-музей „Райко Даскалов“. Те са в противоречие с установените правописни норми на българския език, защото думата къща музей се изписва разделно, а не с тире.

От трета до единадесета част на първа глава излагат последователно: Етнографска музейна експозиция – Бяла черква, Общохисторическа обществена колекция – Вишовград, Историческа музейна сбирка – Върбовка, Етнографска битова сбирка – Горна Липница, Арт Резиденция „Старото училище“, Мемориална музейна сбирка „Серафим Северняк“ – село Горна Липница, Селскостопански „музей“ – село Горна Липница, Общохисторическа обществена колекция – Дъскот, Общохисторическа обществена колекция – Караисен и Общохисторическа обществена колекция – Михалци. Всички обекти са разгледани самостоятелно като е проследено тяхното развитие и актуално състояние.

След направения им анализ се уточнява, че Община Павликени притежава девет музейни сбирки. От тях четири са узаконени като обществени колекции. Всички те са подчинени на читалищни институции, с изключение на колекцията в село Дъскот и са с общ исторически профил. От самоопределилите се структури като музейни сбирки две са разположени в село Горна Липница и са с друга тематика – мемориална, посветена на писателя Серафим Северняк и селскостопанска, а тази в град Бяла черква е етнографска. Като общи проблеми са изтъкнати недостатъчното финансиране и поддръжката на сградния им фонд. Те се отличават значително от общинските музеи, благодарение на богатството от експонати, което притежават. Дадени са конкретни предложения, за да се развият обществените колекции в тенденция със стандартите на съвременната българска музеология. В техните експозиции акцентът е върху ролята на отделна местна личност или събитие, с важно историческо значение, а не само по изложените предмети.

Предоставена е информация за вече осъществени проекти в съответната област. На този етап като финализирани се отчитат Общоисторическа обществена колекция – Дъскот и Общоисторическа обществена колекция – Михалци. Акцентирано е, че промяната в останалите ще продължи.

Музейната дейност в Община Павликени има изключително важна роля за развитието на местната култура. Тя дава възможност на хората да общуват свободно с природното и историческо наследство на региона. Разгледаните обекти са важни фактори за разкриване на неизвестни за широката аудитория знания, свързани с миналото на Павликенския край. Институциите се стремят да установят или възстановят връзката с посетителите си, използвайки развлекателни и интерактивни експозиции. Ориентирани са едновременно към специалистите и по-малко образованите в тази сфера гости. Те произвеждат културно знание и са от първостепенно значение за формирането на човешкото възпитание. За да оцелеят е необходимо да се търсят нови опорни точки и основания за съществуването им, защото се оказват неконкурентноспособни на новите образователни и научноизследователски центрове.

След направения анализ на музеите и обществените колекции се установява, че повечето от тях и експозициите им възникват сравнително скоро, през епохата на късния социализъм. При своето изграждане те са подчинени на тогавашния силно централизиран и идеологизиран държавен модел за музейно дело. В периода на Прехода, през 90-те години на ХХ в., много от музейните сбирки са почти изоставени. Това обстоятелство довежда до редица настоящи негативни последици за материалното състояние и най-вече за функционирането им.

Съвременните обществени и политически условия позволяват създаването на колекции и експозиции, които да отразяват не просто всички исторически периоди, следващи определени общи постулати. В тях може да се акцентира върху специфичното за дадено село, град или регион. Добре е, ако Историческият музей – Павликени, Историческият музей – Бяла черква и ръководствата на обществените колекции в Община Павликени обърнат внимание в бъдещата си работа на специфичното за самите тях. По този начин те ще се отличават от останалите музейни центрове и ще са по-интересни и привлекателни за посетителите.

Втора глава от изследването е посветена на културното наследство като е разгледано историческото, природното и нематериалното културно наследство на Община

Павликени. От първа до трета част на главата са изложени обекти от историческото наследство, които са значими недвижими паметници, местности и сгради, имащи своя принос за съхранението и опазването на местната култура. В тази група попадат археологически паметници с известна степен на социализация. Това са Римският каптаж при село Мусина и Римският „обелиск“ – Лесичери. Освен тях съществуват и редица неизвестни за науката и обществеността обекти, които се нуждаят от незабавна закрила. Възможностите за тяхното опазване и развитие са анализирани в трета глава.

С цел да се обосноват достатъчно добре местата за памет на поколенията, в детайли са представени възстановките от походите на „Четата на Филип Тотю“, „Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа“ и „Четата на поп Харитон“ в Община Павликени. Описано е как върбовската „Пустия“ среща героизма на сподвижниците на Филип Тотю, в една от най-дългата и запомняща се битка за времето си. Дадена е информация за местностите „Вехтите лозя“, „Дядо Пановата кория“, „Дълги дол“ и „Канлъдере“, разкриващи стъпките на сраженията от четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа в Павликенския край. Разучени са и местностите „Черничакът“ и „Комитските дупки“, които са обекти свързани с формирането на четата на поп Харитон. Акцентирано е, че всички местности с изключение на тези, свързани с четата на поп Харитон, са недвижими паметници на културата с категория национално значение.

Част от културно-историческото наследство на Община Павликени е свързано с обекти, символизиращи християнската вяра и бележити личности от славното минало на България. В третата част на главата са разгледани църкви, построени преди Освобождението през 1878 г., единственият манастир в Павликенския край и два надгробни паметника. Авторът на настоящото изследване отбелязва факта, че християнските храмове са действащи и не притежават музеен статут. Въпреки това с разрешение на свещениците, под които са зачислени, се позволява екскурзоводско обслужване до тях съответно: за Църковен храм „Св. Димитър“, град Бяла черква на Исторически музей – Бяла черква, за Църковен храм „Св. Параскева“, село Караисен на Общоисторическа обществена колекция – Караижен, за Църковен храм „Успение Пресвета Богородица“, село Михалци на Общоисторическа обществена колекция – Михалци, за Църковен храм „Св. Пророк Илия“, село Вишовград и манастир „Св. Йоан Предтеча“, село Росица на Общоисторическа обществена колекция – Вишовград. Съхранението и туристическото обслужване до надгробните паметници на свещеник

Петър Николов Драганов и Цанко Церковски в местността „Славееви гори“ демонстрират преклонението на признателното население към делото на тези дейци.

Заради урбанизирането на населените места и незаконната сеч се наблюдава масово обезлесяване, което довежда до огромни проблеми свързани с замърсяването и опазването на околната среда. В резултат съхранението на природата се превръща в част от живота и практиките на малките населени места, най-често селата, затова в четвъртата част от главата е обърнато внимание на природното наследство. В Община Павликени като негови елементи или паметници се приемат „Мусинската пещера“, Геокомплексът „Пропастите“, Геокомплексът – екопътека „Зарапово“, Екопътеката „Чуката“, Негованската екопътека и Зоопаркът Павликени. Изтъкнато е, че зоокътът е единственият работещ във Великотърновска област, което е още едно предимство за развитието на туризма.

До момента усилията на местните изследователи и краеведи са насочени предимно към изучаване и популяризиране на материалното културно наследство на общината. Затова в последната част от тази глава за пръв път е обърнато внимание на невидимото от дедите завещание или така нареченото нематериално културно наследство. В територията на Община Павликени като негови елементи могат да се приемат няколко обичая и практики – Зимният обичай „Иванови влачуги“, обичаят Тодоровден, Фолклорният фестивал „Хуморът в народното творчество“ и „Парадът на маските“ град Бяла черква. За разлика от ритуалите свързани с Тодоровден, маскарадните игри и фестивалите, които имат аналози и на други места в страната, по своята специфика на възпроизвеждане в момента „Ивановите влачуги“ са характерни само за този регион. Това им отрежда особено място между съхранените местни традиционни обреди и е причина да се търсят начини за тяхното опазване и популяризиране.

В обобщение на тази глава се констатира, че културно-историческото и природното наследство е групирано по различни класификационни принципи. Показано е актуалното му състояние и е проследено развитието му през годините. Тук са предоставени приложими идеи относно неговото включване към туристическия сектор в Община Павликени. При проучването на разгледаните обекти и елементи на нематериално културно наследство са реализирани дейности относно тяхното популяризиране, съхранение и подем с участието на автора на настоящото изследване, които също са описани.

Трета глава, която е и последна, е посветена на перспективите за развитие и изграждане на стратегия за развитие на културното и природното наследство в Община Павликени. Тя е разделена на пет части. Като обща констатация от предходните глави се изяснява фактът, че музейните експозиции в Павликенския край са с тематично остарели концепции. Посетителите, които ги разглеждат са от различни възрастови групи, като не всички от тях успяват да разберат съдържанието им. За да се реши този проблем в първата част от главата е препоръчано в работата на музейните институции да се въведе използването на новите технологии. Чрез тяхната употреба се позволява преодоляване на настоящия консерватизъм и изостаналост от съвременните постижения на историческата наука в експозициите. Анализирани са настоящата дейност на музеите и приложението на съвременните технологии в тях, като е обърнато специално внимание на дигитализацията, състоянието на интернет сайтовете и акаунтите в социалните мрежи на музейните институции в Община Павликени. Предложени са други технологични нововъведения в сферата на музейната дейност, подпомагащи работния процес.

Във втората част е изследвана дейността с публиката в и извън сградата на музеите. Разгледани са начини на експонирането и взаимодействието с потребителите на музейния продукт. Предложени са методи, атракции и забавни допълващи моменти, чиято цел е увеличаване на аудиториите. Демонстрирани са практики за привличане на публики чрез използване на съвременните технологии. Най-голям акцент е направен върху музейното образование и техниките за създаване на конкретни стратегии, планове и програми. В световен мащаб съществуват различни личности групи и те могат да бъдат насочени към всяка една от тях. Препоръчано е да бъдат привлечени деца на възраст между 5 и 19 години, ученици със специални образователни потребности, студенти, пенсионери и действащи преподаватели в училища. Музейните уроци, игри, тематични тържества, свързани с национални или световни празници и осъществяването на метода „музей в куфар“ са сред демонстрираните добри практики. Представени са ползите от организирането на културни маршрути и въвличането на местната общност в различни мероприятия. Историческият музей – Павликени и Историческият музей – Бяла черква осъществяват кампанията „Ваканция в музея“, затова е анализирана нейната текуща дейност и са дадени препоръки за по-голяма успеваемост.

Най-големият проблем за културното наследство на Община Павликени е слабата му популяризация. За да се привлекат повече посетители има нужда от подходяща реклама. Затова в трета част от главата са разгледани нейните видове като начин за

популяризиране на изследваните обекти. Анализирани са плюсовете и минусите при евентуален избор на телевизионна, печатна, радио или интернет реклама. Предложени са нови форми за рекламиране като често участие в медиите от страна на музейните специалисти и работа с други музеи в страна и чужбина. Разгледани са конкретни осъществени успешни проектни дейности, осигуряващи пътя за рекламиране и разпространение на наследството.

В четвъртата част от главата чрез конкретни примери са дадени алтернативни решения за допълнителни финансови приходи. За да се сдобият с парични постъпления музеите и обществените колекции в Община Павликени трябва да започнат да предлагат нови дейности, затова тук са описани стратегически приложими услуги. Друга подходяща активност е маркетингът. Той е ангажиран с разработването на стратегии за привличане на туристи, желаещи да оползотворят свободното си време. Дейностите му са ориентирани към създаване на условия за оптимизация на стойността от продуктите и цените в музея, така че да удовлетвори очакванията на посетителите. Като форма на модерен културен мениджмънт работата по проекти е важна и съществена част от усилията за намиране на алтернативни и допълнителни източници за финансиране на работата в музеите и обществени колекции, затова те също са описани. Партньорствата с чуждестранни музеи, фондации, неправителствени организации и частни банки са изтъкнати като добри практики в тази насока.

За да е ефективна връзката между институциите, стратегическо решение е предложението за изграждане на стратегия за единна система, обединяваща музеите, обществените колекции, историческите и природните забележителности в Община Павликени, която е разгледана в последната част от главата. Музеите и общините са част от системата, която според действащото законодателство е натоварена с опазването на културното наследство. Затова тук са цитирани конкретни законови разпоредби, касаещи работата и отговорностите на ангажираните институции. Друго стратегическо предложение за развитието на културното и природното наследство е създаването на клуб или Неправителствена организация „Приятел на музея“ към Историческия музей – Павликени. Най-рискова група в Община Павликени е природното наследство, затова местната власт и обществото трябва да осъзнаят нуждата от неговото съхранение, развитие и ролята му като притегателен туристически фактор. Елементите на нематериално културно наследство в Община Павликени също са в рискова група. С цел те да бъдат съхранени е препоръчано в образователните програми и събитийния календар

на музеите, обществените колекции и читалищата да се включи тематика, свързана с местната българска празнично-обредна система, занаятите и поминъка. Освен коментираните дотук обекти с различна степен на социализация, в Община Павликени съществуват редица други паметници с потенциал за включване към системата на културно-историческото наследство. Обърнато е внимание, че съществена част от тях са недвижими археологически обекти, не фигурират в никой публичен регистър и е от първостепенна важност те да бъдат регистрирани. В противен случай тези обекти ще останат без институционална защита и няма да получат съответния статут с граници, охранителни зони и планове за управление.

В структурата на Община Павликени съществува отдел „Хуманитарни дейности“. Затова са изказани препоръки в базите му с данни да се появят регистри с музеите, обществените колекции, историческото, природното и нематериалното културно наследство. За по-добро функциониране на културното наследство от Павликенския край, е необходимо всички исторически и природни забележителности на неговата територия да бъдат включени в стратегически единна система, чийто център е звено в Община Павликени. Съвместно с ръководството му и персоналят на останалите учреждения биха могли да се разработят различни туристически и образователни маршрути и програми, участвайки в общи проекти. За да е успешно развитието на културния туризъм е наложително да са налице места за отдих, прехрана, нощувка и удобна инфраструктура, поради тази причина тук е анализирано наличието и функционалността на тези елементи.

В обобщение на трета глава се потвърждава, че проблемите и предизвикателствата, пред които са поставени музеите, обществените колекции, културно-историческото и природното наследство в Община Павликени могат да се обединят в няколко групи – регистрация и привеждане в известност на елементите на културно-историческото наследство (дигитализация), финансиране, сграден фонд, кадрова обеспеченост, работа с публиката (популяризация, образователни програми), консервация и реставрация, въвеждане и използване на нови технологии в музеите. Това са основните направления, в които трябва да се насочат усилията при търсене на нови подходи и перспективи с цел възходящото им развитие. Необходимо е и създаването на обща институционална рамка за действие по въпросите, свързани с опазването и развитието на местното наследство.

В тази последна глава са предложени конкретни практики, чието приложение може да подобри и осъвремени работата на музеите, спомагайки също за правилното управление и популяризиране на културно-историческото и природното наследство на Община Павликени. Тъй като не са оповестени публично отчетите на музейните единици за предходните години авторът на настоящото изследване не е в състояние да изведе конкретни стойности и прогнозни цифри за растеж или спад в посетителския поток, наличните инвентарни музейни единици във фондовете, броят на изнесените беседи и останалите дейности, извършвани от тях. В бюджета на Община Павликени са изведени общите финансови стойности за Исторически музей – Павликени и Исторически музей – Бяла черква, но те не предоставят отделна информация за начина, по който са изразходвани средствата. Затова е препоръчано музеите в Община Павликени да започнат публикуване на годишните си отчети в публичното пространство, както правят много общински музеи в България.

В заключителната част на дисертационния труд са направени някои общи изводи, резултат от проведеното проучване. Уточнено е, че в него е представено състоянието, развитието и перспективите пред музеите, обществените колекции, историческото, природното и нематериалното културно наследство на Община Павликени. Направен е анализ на актуалното им състояние, с цел да се потърси правилният път за опазването и бъдещото им развитие чрез изграждане на единна стратегия за тяхното управление.

Необходимо е културното и природното богатство да се осъзнае като ресурс, който да се постави в основата на една бъдеща модерна индустрия. Дисертационният труд може да послужи като основа, своеобразен модел за изграждане на общинска стратегия или програма, в която да залегнат въпросите свързани с опазването, популяризирането и управлението на музеите, обществените колекции, историческото, природното и нематериалното културно наследство на Община Павликени. По този начин се заявява прякото участие на местната власт в процеса за съхраняване на културно-историческото и природното наследство, а това е гаранция за адекватното отношение от страна на заинтересованата общественост. Един такъв стратегически документ ще доразвие очертаните приоритети от настоящото изследване в детайлни програми за съответните направления. При евентуална негова разработка преобладаващо участие трябва да имат специалистите, отговорни за бъдещата му реализация. Така местното население ще е пряко ангажирано с въпросите около управлението на наследството.

Музеите, обществените колекции, историческото, природното и нематериалното културно наследство трябва да са неизменна част от визитната картичка на Община Павликени. Конкуренспособността на дестинацията се търси в нейните туристическите обекти, които не съществуват сами по себе си, а са част от имиджа на този град. Благодарение на тях се изгражда и поддържа неговият образ. Предполага се, че в бъдеще хората все по-често ще предпочитат близки направления и краткосрочни туристически пътувания. Ако Община Павликени възприеме стратегическа управленска политика насочена пряко към опазването и популяризирането на културното и природното си наследство, има потенциал да се утвърди и превърне в международно призната атрактивна дестинация за културен и исторически туризъм. Тя ще се отличава с оптимално съчетание на околна среда, съхранено културно наследство и удовлетворени туристи. Ориентирайки се към пазар на предлагане, а не на търсене ще се постигнат значими икономически и социални ползи от туризма в дългосрочен план за цялата Община Павликени.

Приноси в дисертационния труд:

- Анализирани на актуалното състояние на културно-историческото и природното наследство в Община Павликени;
- Изследване на дейността на отговорните лица и институции, относно съхранението и работата, свързана с културно-историческото и природното наследство в Община Павликени;
- Проследяване на етапите в развитието на управлението на културно-историческото и природното наследство в Община Павликени;
- Предлагане на алтернативни решения за бъдещо стратегическо развитие на културно-историческото и природното наследство в Община Павликени;
- Осъществени посещения на място и интервюта със служители, музейни работници и краеведи и други лица, свързани с управлението на културно-историческото и природното наследство в Община Павликени;
- Направена оценка на актуалното състояние и потенциала за развитие на музеите, обществените колекции, историческото, природното и нематериалното културно наследство в Община Павликени, чрез анализирани функционалността на съществуващата институционална административна структура, нейната актуалност и кадрова обеспеченост;
- Изготвени са предложения за модернизиране и оптимизиране на управлението на културно-историческото и природното наследство в съответствие със съвременните музеоложки тенденции, модерните методи за презентирание и реклама на културните продукти, съобразно реалните възможности за бюджетно и външно финансиране;

Публикации по темата на дисертационния труд

Митева, Д. Бойният път на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа в Павликенския край – В: Сб. Четите и четническата тактика в националноосвободителните борби на българския народ през XIX век. Велико Търново: Абагар, 2022, с. 164-180.

Митева, Д. Общинските музеи и образователните им функции – В: Т. 3. Известия на Общински исторически музей-Брезник, Брезник: Общински исторически музей – Брезник, 2020, с.162-172.

Митева, Д. Просветителското, революционното и политическото лице на свещеник Петър Николов Драганов – В: Известия на Исторически музей Дряново. Том 3. Дряново: Исторически музей – Дряново. - под печат.

Митева, Д. Зимен обичай „Иванови влачуги“ – В: Т. 5 Известия на Общински исторически музей-Брезник, Брезник: Общински исторически музей – Брезник. – под печат.

Благодарности

Изготвянето на дисертацията е в резултат от продължително осмисляне и обсъждане на конкретни теми и идеи с проф. д-р Надя Манолова-Николова. Относно систематизирането и подреждането на цялостния текст в нея активно съдействие оказва гл. ас. д-р Илиана Борисова-Кацарова. В настоящия труд е включена информация за нематериалното културно наследство на Община Павликени, по отношение, на която проф. д-р Мира Маркова даде ценни насоки за необходимата литература и неговото анализиране за изследваната област. Авторът на настоящото изследване изказва благодарност към изброените специалисти, подпомогнали с безценната си подкрепа цялостния му работен процес.